

CYRUS SCHAYEGH
Ortadoğu ve Modern Dnyanın İnşası

CYRUS SCHAYEGH Almanya, İsviçre, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, Ortadoğu, Asya dilleri ve siyaset bilimi alanlarında eğitim görmüştür. Princeton University ve American University of Beirut'tan sonra Cenevre'de Graduate Institute of International and Development Studies'de öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Ortadoğu, Kuzey Afrika, İran'ın yanı sıra sömürsüzleşme ve Soğuk Savaş'la ilgilenmekte, bu alanda çalışmalar ortaya koymaktadır.

The Middle East and the Making of the Modern World

© 2017 President and Fellows of Harvard College

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Harvard University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 3018 • Tarih Dizisi 154

ISBN-13: 978-975-05-3111-8

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI ÇİZİM Said Sabbaghi'nin birleşik bölgesi, Sa'id Sabbagh,
Jughrafiyyat Suriyya al-'Umumiyya al-Mufassala, Sayda, Matba'at al-'İrfan, 1923.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CYRUS SCHAYEGH

Ortadoğu ve Modern Dũnyanın İnşası

The Middle East and the Making of the Modern World

ÇEVİREN *Gũl Atmaca*

Dalia, Leo ve Tsolin'e...

İÇİNDEKİLER

<i>TEŞEKKÜR</i>	11
GİRİŞ	15
Bilad'üş-Şam'ın 19. yüzyıldan önceki kentleri	18
Mekân-ötesileşmenin ilk aşaması	20
Mekân-ötesileşmenin ikinci aşaması	24
Yazarın seçimleri	30
Modern dünyanın oluşumunu araştırırken kavramsal öneriler	30
Yişuv dahil Ortadoğu'yu araştırmanın kavramsal çıkarımları	41
Gelecek hikâye	47
BİRİNCİ BÖLÜM	
PARÇALI KENTSEL BÖLGENİN YÜKSELİŞİ (1830'LAR-1914)	49
Girizgâh: Halil Sakakini'nin rüyası	49
Tarihsel içerik: Modernite öncesi dönem, modern devlet toprak bütünlüğü ve modern dünya ekonomisi	54
Gelecek hikâye	63
Bilad'üş Şam kavramının ulusallaşması ve küreselleşmesi	64
Bilad'üş-Şam'ın kentlerinde değişim ve süreklilik: İlk yaklaşım	74
Bilad'üş-Şam'ın kültürel çekim noktası olarak Beyrut	80
Beyrut'un etkisinin sınırları	93
Şam-Beyrut kentler arası eksen	96
Şam'ın iç bölgesinin kırsalında kontrolü sıkılaştırması	98
Şam ile kıyaslama: İçerideki kent Nablus	100
Bir diğer karşılaştırma: İçerideki Halep şehri	101
Kıyıya dönüş: Beyrut'a kıyasla Yafa	102

Yafa'nın Yahudileri, Siyonizm ve Yişuv'un	
Bilad'üş-Şam'daki yeri meselesi	104
Bilad'üş-Şam parçalı bölgesinin bir parçası olarak Yafa	107
Yafa-Kudüs kentler arası eksen	108
Kentlerden kırsala: Merkez periferi	113
Sonuç	116

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ KAZANI (1914-1918)	121
Girizgâh: Refik el-Tamimi ve Muhammed Behçet tura çıkarlar	121
Tarihsel içerik: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu	125
Gelecek hikâye	129
Bilad'üş-Şam'ın savaş döneminde bölgesel bütünleşmesi	131
Bilad'üş-Şam'ın savaş sırasında bütünleşmesine Yişuv'un katılması	137
Şam: Bilad'üş-Şam'ın savaş sırasındaki merkezi	139
Beirut'un kötüye giden talihi	144
Beirut'un kötüye giden talihinin sınırları	146
Şam'ın merkeziliğinin sınırları	148
Kentlerin sonuna kadar direnmesi: Şam'da bir Kudüslü	152
Kentlerin sonuna kadar direnmesi: Halep	154
Sonuç	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'NIN ALACAKARANLIĞI (1918-1929)	159
Girizgâh: Alfred Sursock uğraşiyor	159
Tarihsel içerik: Milliyetçilik, emperyalizm ve dünya ticaretini kurtarmak	167
Gelecek hikâye	174
Değişen kültürel kimlikler: Bir enstantane	177
Kent kimliklerinin devamlılığı: Halep, Humus ve Şam	179
Kent kimliklerinin devamlılığı: Eski ulus-ötesi boyutlar	181
Değişen kentsel kimlikler: Kent ve ulus-devletin karşılıklı birleşmesi	183
Eski memleketlerin küresel diasporalar için yeni ulusal kanallar olması	187
Bilad'üş-Şam'ın kültürel-coğrafi çerçevesinin yeniden çizilmesi	188
Yişuv ve Bilad'üş-Şam'ın kültürel-coğrafi çerçevesinin yeniden çizilmesi	191
Bilad'üş-Şam'ın kültürel-coğrafi çerçevesinin yeniden çizilmesi ve ulus-ötesi bağlantılar	195
Bilad'üş-Şam'ın devam eden ekonomik bütünleşmesi: Bölge boyunca serbest ticaret alanı ve ulaşım altyapıları	196

Bilad'üş-Şam genelindeki serbest ticaret bölgesine dair algılar.....	201
Ekonomik güç, Beyrut'un sınırları ve kentler arası bağları.....	206
Şam ve Hayfa'nın kentler arası ekonomik ekseninin ulus-ötesileşmesi.....	211
Hayfa'nın ulus-devlet, bölge ve imparatorluk kavşağında ekonomik olarak yükselmesi.....	213
Ulus-ötesileşmiş iç bölgelerin ekonomik kaderi: Halep/Türkiye ve Şam/Transürdün.....	220
Bölgesel bütünleşme olarak/ ve imparatorluklar arasındaki idari işbirliği.....	224
Sonuç.....	232

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUS-DEVLETLER BÖLGESİNE DOĞRU (1929-1939)	237
Grizgâh: Havranlılar Filistin'e göç ediyor.....	237
Tarihsel içerik: Ulus-devlet hareketleri, Büyük Bunalım ve emperyal jeo-strateji.....	244
Gelecek hikâye.....	251
Şam: Başkent etkisi ve ulus-ötesi bağlar.....	252
Amman: Ulusal ve bölgesel mozaik kent.....	256
Nablus: Tartışmalı kimlik ve ulus-ötesi bağların ulusal kullanımı.....	259
Kültürel bütünleşme: Eğitim ve araştırmada Bilad'üş-Şam'ın çekim noktası olarak Beyrut.....	264
Kültürel bütünleşme: <i>Kavmiyye</i> ve <i>vataniyye</i> karşısında Bilad'üş-Şam.....	269
Büyük Bunalım ve ulus-devletlerin ekonomik gelişiminin rekabetçi çerçevesi olarak bölge.....	273
Yişuv bakış açısından Yişuv-Suriye rekabeti.....	278
Suriye bakış açısından Yişuv-Suriye rekabeti.....	284
İki arada bir derede Filistinliler.....	288
Ulus-devlet ekonomik alanlarının süren heterojenliği: Merkez periferi, Halep ve Şam.....	291
Yükselen ulusalcılık, düşüşe geçen dünya ticareti ve Beyrut-Hayfa çekişmesinin zirvesi.....	295
Yoğun emperyal yatırımlar ve Beyrut-Hayfa rekabeti.....	299
Devletler arası idari iletişim: Uluslararası boyutlar.....	305
Bilad'üş-Şam ve merkez periferide devletlerarası idari iletişim.....	308
Sonuç.....	314

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN DİRİLMESİ (1939-1945)	317
Grizgâh: Eliahu Rabino'nun savaşı.....	317
Tarihsel içerik: İkinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu.....	322
Gelecek hikâye.....	325

Fransız-İngiliz idari ilişkisi.....	326
Kent kimlikleri: Bir ters köşeyle süreklilik.....	328
<i>Trablusşam</i>	329
<i>Beyrut</i>	334
<i>Tel Aviv</i>	337
<i>Şam ve Halep</i>	341
Bilad'üş-Şam'ın azalan kültürel önemi ve büyüyen Arap bağlantıları.....	345
Ekonomik gücün toplanması ve Bilad'üş-Şam'ın düşüşü.....	348
Muzaffer Yişuv.....	348
Arap Filistin'i: Aynı yerde kalmak için koşmak.....	356
Ürdün: Yükselen Amman.....	359
Suriye: Şam'ın gücü ve Halep rönesansı.....	360
Beyrut: Savaş zamanı kârı ve ikinci altın çağın doğuşu.....	362
Sonuç.....	365
EK	
DAHA ÇOK ŞEY DEĞİŞECEK Mİ? (1945-2017).....	369
Ulus-devletlerin serbest kalması.....	369
Kentlerin kalıcı önemi.....	371
Beyrut.....	373
Devam eden bölgesel iç içe geçme.....	374
Final.....	378
SONUÇ.....	381

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlanması uzun sürdü. Büyük kısmını, 2008’de Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü’ne (NES) geldikten sonra yazdım. Bölümün, Princeton’un Tarih Bölümü’ne komşu olmasının yanı sıra, Batılı olmayan dillere yönelik araştırma da dahil saha çalışmalarını uğraşılma-ya değer hale getiren hakiki adanmışlığını paylaşmak isterim. Orada, Jeremy Adelman beni küresel ve emperyal tarihçilerle tanıştırdı ve Molly Green gerçek bir çalışma arkadaşı oldu. Aynı şekilde, NES’teki Michael Cook, Jonathan Gribetz, Bernard Haykel, Satyel Larson, Marina Rustow, Max Weiss ve Kasım Zaman da öyle. Onlardan ve Ortadoğu konusunda çalışan diğer çalışma arkadaşlarımdan tarif edemeyeceğim kadar çok şey öğrendim. Ayrıca Nadire Mansur ve Lindley Stephenson gibi NES öğrencileriyle geçen zamanı sevgiyle anıyorum. Zehir gibi zekâlarıyla, beni entelektüel açıdan zorlayarak benzer ya da karşıt görüşlerini söylediler ve dostça, beni daha iyi bir danışman hoca yaptılar. Kasım Zaman ve Michael Cook ile Karen Chirik; Greg Bell, Nancy Coffin, Nilüfer Hatemi ve Emine Mahallati ile çalışma ayrıcalığına sahip oldum. Son dördü, NES dil programının temel direkleri, öğrencilerle ilham veren bir şekilde ilgilendiler. Princeton Yakın Doğu Çalışmaları Programı’nı yönetirken, Karen NES müdürü olarak zaten benim sağ ve sol kolumdu. O ve NES’in diğer personeli Bill Blair, Angela Bryant, Linda Kativa, James LaRegina, Gayatri Oruganti, July Schedneck ve Tammy Williams olmasaydı kim bilir bu kitap ne zaman çıkardı? Michael ile dönüşümlü ders vermek benim açımdan bilgiyi damıtmakta ustalık dersiydi. Yazarken, onu genelde sınava girenlere “Kelimelerinizi ya da süslemelerinizi boş harcamayın; neden bahsettiğinizi bildiğinizi gösteriyorsanız, devam edin”

derken anımsıyorum. NES Bölümü, Kasım'ın istikrarlı eliyle yönetilirken ilk idari işim olarak NES Programı'nı yönetecek kadar şanslıydım. Ondan çok şey öğrendim.

Princeton ayrıca arkadaşlığın yeri idi. NES'te M'hamed Ouvaldi'nin iğneli ince esprileri son derece hoşuma gitti; defalarca Lara Harb ve kocası Fulvio Domini'nin negroni* ve güzel akşam yemekleriyle ağırlandım. *Salute!*** NES'te ayrıca şimdi Cambridge'de olan Andrew Arsan ile tanıştım. Birlikte 2013 yılında Mandalar üzerine bir konferans düzenledik ve ardından bir cildi birlikte yayına hazırladık. Bütün bunlar hem nazik hem de mükemmel bir adam olarak ona büyük değer vermeme sağladı. Manhattan'da James Delbourgo ve Laura Kopp kahkahalarla dolu bir akşama, apartman dairesinde badminton oynamaya ve 1990'ların sonlarında tanıştığımız New York'un güzel günlerini yâd etmeye her zaman hazır dılar. Yakındaki Jersey kentinde Emmanuel Szurek ve Muriel Cohen yaşıyordu. Bilmediğim New Jersey'i bana –bazen koşu ayakkabılarıyla olsa da!– göstermeleri benim için yaptıkları tek şey değildi. Onlar doğma büyüme Parisli olarak, Paris akademisi dahil Fransız olan birçok şeydi. Bana sıcak davranan ve bir hata yaptığım zaman hoş karşılayan bu insanlar, Fransa'ya döndükten sonra bile benimle görüşmeye devam ettiler. Princeton'da kalırken sonlara doğru, Michael Laffan'ı tanıdım, sayısız bilardo oyunu (“Revenge!”), cin tonik ve Vanita Neelakanta'nın da katıldığı akşam yemekleriyle sevdim onu. Sonra Antonis Hadjikyriacou var. Doktora sonrası araştırmacı olarak gelişinden kısa süre sonra, uzun konuşmalar sırasında gösterdiği samimi özeni, temkinli, acelesi olmayan temposu, enfes sade yiyecekleri ve tarihle siyasete aynı şekilde duyduğu derin tutkusundan dolayı onu sevmeyi öğrendim.

Princeton'daki zamanımın büyük bölümünde Boston da bir ev gibiydi. Her şeye rağmen hayatımın iyi ve sahiden şekillendiren yılları için Naghme Sohrobi'ye teşekkür ederim. Ayrıca özellikle Efsane Necmebadi, Kenan Makiye, Valide Sarraf, Ben Smith ve Alison Morse gibi sevdiği insanlardan oluşan çemberin bir parçası oldum. Gerçekten gönlü zengin Huşeng Çehabi, mezuniyet yıllarımdan itibaren kariyerimi destekledi. Gerçek bir dünya vatandaşı –yorulmak bilmeyen bir gezgin ve çok sayıda dile hâkim birisi olarak– müthiş bir rol modeldi. Benim gibi Columbia mezunu olan Kamran Rastegar ve Dana Sacdi ile yeniden bağlantıya geçmek ve partnerleri Christine Bustany ile Jim Bowley'i tanımak gerçekten zevkti.

Princeton'a Beyrut'tan geldim. Beyrut Amerikan Üniversitesi (AUB) Tarih ve Arkeoloji Bölümü'nde 2005'ten 2008'e kadar ders verdim. Bu kitap işte bu yıllarda doğdu, bir arşivde değil. Daha ziyade, Beyrut'un geçmişinden

(*) Eşit miktarda cin, Martini Rosso ve Campari ile hazırlanan kokteyl – ç.n.

(**) Şerefe! – e.n.

kentsel kalıntılar; iç savaş öncesi Halep'in başkent olmamasına rağmen görmeyi ya da Güney Lübnanlı yaşlı adamın geçmişte Kuzey Filistin ile bağlarına dair hikâyeler olmak üzere, yerler, onların bağları ve farklılıkları için belli duygular geliştirdim. Daha genel olarak Beyrut'taki yıllarım Arap dünyasına girerken biçimlendirici oldu. Bunun için içten "teşekkür" AUB'daki çalışma arkadaşlarım Abdülrahim Ebu Hüseyin, Nadya el-Şeyh, Hermann Genz, John Meloy, Hélène Sader, Helga Sadeen, Samir Seikaly ve Tarif Halidi'ye gidiyor. Pek çok şeyi onlardan öğrendim. Onların arasında çok iyi de vakit geçirdim: Her gün saat onda kahve molası! Bölümün koridorunda Noel şarkıları! Sultan İbrahim'de akşam yemekleri! Daha saymaya devam edebilirim. Yine AUB'da, hepsi Jafet Kütüphanesi Arşivleri ve Özel Koleksiyonlarda çalışan Kaoukab Chebaro, Samar Mikati-Kaissi, Nadine Knesevitch, İman Abdullaha, Kamilia Kassis, Mervat Kobeissi ve Abeer Mudawwar'a teşekkür etmek isterim. Firas Talhuk gazete makalelerini toplamama yardım etti.

Makram Rabah, Güney Lübnan'a röportaj için yaptığım ilk yolculuklarda seyahat izni almama yardım etti. Hüseyin Abdülsater bana zorla Arapça öğretmek için çabaladı. Sonuncu ama bir o kadar önemlisi, Beyrut'ta hayat, özellikle Tamara el-Samerraie, Cynthia Zaven ve Peter Speetjens gibi dostlar olmasaydı aynı olmazdı.

Princeton'daki yıllarda, bu kitap projesini Austin, Basel, Beyrut Amerikan Üniversitesi, Bern, Brandies, Cambridge Üniversitesi'ndeki St. John's Koleji, Rethymnon'daki Crete Üniversitesi, Cenevre'deki Lisans Üstü Enstitüsü, Kudüs'teki İbrani Üniversitesi, New York Kent Üniversitesi, New York Şehir Üniversitesi, Pensilvanya Üniversitesi, Princeton, Rutgers, Singapur Ulusal Üniversitesi ve Tübingen'de olmak üzere çeşitli üniversitelerde sundum. Katılımcılar, ayrıntılar, sıralama, sunum ve bakış açısı hakkında çok önemli eleştiriler getirdiler ve beni bu proje hakkında kafa yormam için cesaretlendirdiler. Aynı şekilde dil editörü Frankie Wright; çeşitli taslak bölümleri okuyan Michael Reynolds, Molly Greene, Andrew Arsan, On Barak, Antonis Hadjikyriacou, Pierre-Yves Saunier ve Yoav Di-Capua; Harvard University Press'te anonim okurlar; yayınevindeki editörüm Sharmila Sen ve yardımcı editör Heather Hughes de öyle. Bu kitaba saha çalışmaları tarihçisi olarak başlamış olsam da nihayetinde, dünyayı bir bütün olarak ele alan etkileyici bir bakış açısından kitap hakkında ve modern Ortadoğu tarihi hakkında daha geniş çaplı düşünmeye başladım.

Bu girişim, arşivleri ve kütüphaneleri ziyaret etmeyi gerektirdi. Princeton, Boston, Nantes, Paris, Vincennes, Londra, Oxford, Freiburg im Breisgau, Bern, Cenevre, Şam, Amman, Beyrut, Juniye, Kudüs, Hayfa, Tel Aviv ve Nablus'ta, personelden işine düşkün kişiler olmasaydı araştırmamı yapamazdım. Filistin'de ayrıca Sherene Seikaly ve Selim Tamari'ye bana Nablus Belediyesi

Arşivi'ni açtıkları için teşekkür ediyorum. Yusri Hazran'a İsrail'de ilk röportaj dizisini ayarladığı için içtenlikle teşekkür etmek isterim.

Yoav Di-Capua yirmi yıldan beri vefalı bir arkadaş oldu. Onun yemek yapma yeteneğini saymadığım kadar test ettim ve kahve tutkusuna hayran oldum. O ve ailesi için sabah, "Dünyanın en iyi cappuccinosu, kim ister?" ile başlar ve her zaman vaadini yerine getirir. Kendisi Arap ve diğer entelektüel tarihte benim kılavuzum ve metinlerimin büyük eleştirmeni. En önemlisi, zorlu zamanlarda dinler ve insanı derin düşünmeye sevk eden tavsiyelerde bulunur. Arkadaş olarak diğerlerinden aşağı kalmayan Daniel Lüscher ve Karin Schatzmann'dı. Bern'de oğulları Nicolas, Ludovic ve Tamino ile birlikte evinden uzak olan bana yuva oldular. Çeyrek yüzyıldan beri hayatın tadını çıkarmak, acılardan bahsetmek, birlikte yemek pişirmek ve yalnızca var olmak için bana yer verdiler. Onlarla olduğum için gerçekten şanslıyım.

Bir büyük teşekkür de benim Yeroushalmilerime gidiyor. Onlarla beraber olmak, Yossi ve Tami'nin buzdolabını boşaltmak (kilitlemelerinden önce!); Kami ve Judy'de bir yandan İran tarihi üzerine ince noktaları öğrenirken Carlsbergleri içip futbol izlemek; Albert ve Idit'te amcamın sevimli absürt mizahıyla haşır neşir olmak ve çok daha fazlası diğer amcalarım ve halalarım Sina, Diana, Ehsan ve çok sayıda kuzenimi de içeren birçok hatıra yarattı. Çok sayıda farklı ülkeye gitmek üzere 1960'lardan itibaren İran'ı terk eden Schayegh-Yeroushalmi-Geula-Şhoa-Naji soy ağaçlarının diğer üyeleriyle birlikte bana dayanak sağladılar. Anne tarafından akrabalarım Vroni, Hansueli Schmid, Susi ve Fritz Marti, onların çocukları –kuzenlerim– ve kendilerini ziyaretten her zaman zevk aldığım Ursula ve Muhammed Fergui-Wernly ve çocukları da öyle.

Her iki ebeveynim Christine ve Mesud, çocuk yetiştirirken kariyer yapmak, devam eden bir ilişki ve aile için kısıtlı maddi olanakları zorladılar. Sadece harika ebeveynler değil aynı zamanda rol modeller. Kız kardeşim Leyla da aynı şekilde. Büyük eniştem Daniel Saraga ile birlikte ailesine sınırsız adanmışlığın yanına mükemmel kariyerini ekliyor. Onların hepsini görmek her zaman ruhumu besliyor. Onların sevgisi, arzusu ve enerjisi, ben uzakta bile yakın tutma çabaları, Avrupa'ya dönmekte olduğumu öğrendiklerindeki sevinçleri beni çok duygulandırdı.

Bu kitabı, beni düşündüklerinden daha çok mutlu eden yeğenlerin en iyileri Dalia ve Leo'ya ve onunla hayat her zaman hayal ettiğim gibi olan Tso-lin Nalbantyan'a adıyorum.

GİRİŞ

Bu kitap, modern Ortadoğu'nun sosyo-mekânsal oluşumuna dair bir yorum. Köklü kentlerin ve bölgelerin dinamik modern dünya ekonomisine ve güçlü modern devletlere niçin, nasıl ve hangi aşamalarda biçim verdiğini soruyor. Buna karşılık kentler ve bölgeler yeniden nasıl biçimlendi? Ve Ortadoğu örneği bize dünyanın bütünü hakkında ne anlatıyor?

Bu kitap bu sorulara yanıt vermek için dönüştürücü bir zaman dilimine odaklanıyor. Bu, ekonomik küreselleşmenin açıkça Batı merkezli olan şeklinin ve Osmanlı İmparatorluğu ile başka yerlerde modern devlet oluşumunun gerçekten yaşandığı 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlıyor. Söz konusu zaman dilimi, 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Ortadoğu'da Avrupa hâkimiyetinin yayılmasıyla birlikte biteceğine, belli sayıda Ortadoğulu devletin bağımsızlığını kazandığı 1940'lara kadar devam ediyor. Ek, hikâyeyi günümüze kadar izliyor. Ayrıca, kitabın bir ekseni var: Ortadoğu'nun merkezindeki bölge, Bilad'üş-Şam. Onun Avrupalılar için adı 1918'e kadar Suriyeydi; bölge Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızların yönetimindeki Lübnan ve Suriye ile İngilizlerin yönetimindeki Filistin ve Transürdün olarak bölündüğünden yeni bir ülke olan Suriye ile karışmasın diye Büyük Suriye diye anılmaya başladı. Kitap, Bilad'üş-Şam'dan ötesini, komşu Mısır, Irak ve Türkiye'yi, diaspora topluluklarını ve emperyal ya da ulus-ötesi çeşitli bağlantıları da ele alıyor. Ayrıca, bölgeye, kentlere ve onların bağlarına, küresel ekonomik güçlere, Osmanlı ve Avrupalı emperyal devletlere ve Bilad'üş-Şam'da geçerli olan Osmanlı sonrası ulus-devletlere derinlemesine bakıyor.¹

1 “Ortadoğu” kavramının yaygın olarak kullanılması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladı. Bkz. Michael Bonine, Abbas Amanat ve Michael Gasper (ed.), *Is There a Middle East? The Evolution Geopolitical Concept* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2012).

Kitabın vardığı nokta, modern dünyanın sosyo-mekânsal oluşumunun, küreselleşme ya da devlet oluşumu veya kentleşme çalışılarak tamamen kavranamayacağı. Küresel olarak hızlanmış karşılıklı bağımlılık, devletlerin kendi topraklarına nüfuz etmekte benzersiz yetenekleri ve kentsel büyümedeki rekor, hepsi birlikte şüphesiz modern dünyayı modernite öncesi zamandan ayırarak şekilde yaratmakta etkili oldu. Fakat bu gelişmelerden hiçbiri açıkça tek başına hâkim olmadı. Dolayısıyla, bunlardan hiçbirisi, modern dünyanın sosyo-mekânsal oluşumunda tek başına ayırt edici özellik olmadı. Bu gelişmeler, doğaları gereği iç içe geçmiş olduğu için durum en azından böyleydi.

Aslında, kentler, bölgeler, devletler ve küresel çevrelerin çok daha ayrıntılı ve tarihte herhangi başka bir durumdan çok daha hızlı bir ritimle birbirlerini yapılandırdığı ve dönüştürdüğü gerçeği, modern dünyanın sosyo-mekânsal oluşumunun başlıca ayırt edici özelliği. Ben bu özelliğe mekân-ötesileşme [*transpatialization*] diyorum.² Bu tek bir süreç değil. (Hatta ne küreselleşme, ne devlet oluşumu ne de kentleşme öyle.) Daha ziyade bir dizi süreci gösteriyor. Farklı bir deyişle, mekân-ötesileşme deneysel bir yapı değil. Sezgisel bir şemsiye. Bir tarihçi tarafından kullanılması anlaşılır çünkü bir paket haline getirdiği süreçler birbiri ardına ortaya seriliyor. Olası tek bir sürece ya da “küresel” veya “kentli” gibi görünüşte farklı bir ölçüye yapay bir öncelik atfetmiyor. Aslında bu kitap, küresel tarihçi Sebastian Conrad’ın yakın zaman önce, “belli bölgelere saplanıp kalmak yerine analizin farklı ölçükleri arasında geçiş yapmak ve onları açık seçik ifade etmek...” şeklinde tanımladığı gibi akademisyenlere yönelik “gerçek zorlukları” toparlıyor. Conrad, “Çoğu durumda tarihçiler yeni coğrafyaları tercih ederler fakat sonunda bu alanlar sanki kendiliğinden böyleymiş gibi davranmaya eğilim gösterirler” diye ekler.³

2 Ben “mekân-ötesileşme” terimini iki nedenle seçtim. Kurcaladığım diğer iki terim “ulus-ötesileşme” ve “çapraz bölgeselleşme” sırasıyla ulus ve (devlet) toprak bütünlüğü gibi bir referans noktasıyla güçlü bir şekilde bağlantılıydı. Dolayısıyla, değişik iç içe geçme modellerini yeterince göstermediler. Dahası, “mekân-ötesileşme” tam olarak bilinmemesine rağmen birebir aynı şekilde olmasa da benimkine yakın daha önce kullanılmış. Basel Üniversitesi’nde 2015 yılının Kasım ayında gerçekleşen atölyede öğrencilere, “çapraz bölgeselleşme”yi kullanmamam yönünde gözümü açtukları için teşekkür ediyorum. Bir sonraki tartışmada mekân-ötesileşme terimine vardık ve daha önce kullanılmış olduğunu gördük; bkz, örneğin, Christiane Harzig ve Dirk Hoerder, *What is Migration History?* (Cambridge: Polity, 2009), s. 113.

3 Sebastian Conrad, *What is Global History?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), s. 118, 135. Benzer olarak, Margrit Pernau, *Transnationale Geschichte* (Göttingen: UTB, 2010), s. 19, “onların ölçütlerini [*Bezugsgrößen*] esnek bir şekilde değerlendirmek için deneysel çalışmalara ihtiyacımız olduğunu” belirtir ve Arif Dirlik, “Performing World”, *JWH* 16 (2005): 391’de “ulus-ötesi tarihin radikal zorluğunun ulus-üstünü ya da ulus-altını birleştirmesinde yattığını” doğruluyor. Ayrıca bkz. “geleneksel olarak küresel ve yerel olarak bilinenlerin eş zamanlılığı ve iç içe geçtiğini” tespit eden (s. 30) ve bugünlerde yerelin bağımsız olmadığını, küresel eğilimlerle etkileşim içinde yeni bir çerçeveye oturduğunu açıklayan Roland Robertson, “Globalizati-

Bu bölüm, kitabın hikâyesini, savlarını, sonuçlarını tanıtıyor. Bilad'üş-Şam'a ilk bakışla başlıyorum. Sonra mekân-ötesileşmenin Ortadoğu'da 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar nasıl bir seyir izlediğinin ana hatlarını çiziyorum. Bir sonraki aşamada, bu hikâyeyi anlatırken kendi seçeneklerimi gösteriyorum. Ve sonunda, hikâyenin genel olarak modern dünyayla, özelde ise Yişuv'u, yani Filistin'de kurulma aşamasında olan Siyonist Devleti içine alacak şekilde Ortadoğu'yu araştırmakla olan ilgisini ele alıyorum.

Suriye ve Bilad'üş-Şam terimleri uzun süredir var. İlki muhtemelen MÖ. 6. yüzyıldaki "Asur"dan türeme, Sami kökü olan Yunanca bir kelime. İkincisi, bölgenin Arap-Müslümanlar tarafından MS. 7. yüzyılda fethinden bu yana kullanımda. Her iki terim de öncelikle coğrafi terimler. Batıda Akdeniz, kuzeyde yüksek Anadolu platosu, doğuda Mezopotamya, güneyde Arabistan ve güneybatıda Nil Vadisi ile çevrili bölgeyi simgeliyorlar. Fransız tarihçi Dominique Chevallier, Bilad'üş-Şam sakinlerinin, Anadolu, Mezopotamya, Arabistan ya da Mısır'a *değil* "bölgesel bir topluluğa ait olma bilinci" taşıdıklarını ifade ederken sadece Ortaçağ'dan değil aynı zamanda Arap-Müslüman fethinden itibaren olan zamandan bahsediyor olabilir. Bu "negatif" tanım "pozitif" olanlar tarafından takviye edildi. Çok önemli bir tanesi, fethin ardından bölgenin Arapça lehçeleri, tek tip olmasalar da, komşu bölgelerden farklılaştığı sırada biçim aldı. Bin yıldan daha uzun bir süre sonra ikinci çok önemli pozitif tanım iyice yerleşti. Bilad'üş-Şamlı aydınlar 19. yüzyıl ortası gibi Osmanlı yönetimini reddetmeden bölgeye kültürel milliyetçi bir anlam aşılıyarak "Arapçılığın" bölgesel biçimini geliştirdiler. Bazıları, Suriye'yi kullanmaktan vazgeçmeyen Avrupalılardan etkilenerek bölgeye Suriyâ/Suriye demeye başladılar. Dahası, aynı zamanlarda Osmanlı devlet yönetiminin, ticari ve iletişim altyapılarının ilerlemesi, Bilad'üş-Şam'ın kentleri dahil farklı parçalarının eskisinden daha sıkı bir şekilde bütünleşmesi gibi bir yan etkiye neden oldu.⁴

Bununla birlikte, Bilad'üş-Şam hiçbir zaman tam olarak tanımlanmadı ve sınırlandırılmadı. Bölgenin tarih içinde, imparatorluk içinde vilayet olduğu sadece üç dönem var: MÖ. 64'ten MS. 194'e kadar Roma; 1831/1832'den 1840/1841'e kadar Mısır yönetimi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında farklı vilayetlerin valilerinin Şam'da bulunan tek Osmanlı yetkilisine rapor ver-

on: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity", *Global Modernities*, ed. Mike Featherstone, Scott M. Lashi ve Roland Robertson (Londra: Sage, 1995), s. 25-44.

4 Dominique Chevallier, "Consciences syriennes et représentations cartographiques à la fin du XIX et au début du XX siècles", *The Syrian Land in the 18th and 19th Century: The Common and the Specific in the Historical Experience*, ed. Thomas Philipp (Stuttgart: Steiner, 1992), s. 4. Ayrıca bkz. Lamia Shehadeh, "The Name of Syria in Ancient and Modern Usage", *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*, ed. Adel Beshara (Londra: Routledge, 2011), s. 17-21 ve Fruma Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth-Century Beirut* (Leiden: Brill, 2005), s. 246-249.

diği dönem. (Arabistan'dan gelmiş ve 661'den 750'ye kadar hüküm sürmüş olan Şam merkezli Müslüman Emevi Hanedanı dışında neredeyse hiçbir imparatorluğun merkezi olarak hizmet etmedi.) Bilad'üş-Şam coğrafi bir terim olarak bile tam açık değil. İngilizcede söylendiği gibi düz Şam ülkesi değil. Hem *Bilād* hem de *Şam* karmaşık kelimeler. *Bilād*, “bir ülke” ya da “bir bütünü oluşturan ülkeler” demek ve *balad*'ın (ülke, memleket, yer) çoğulu. *Şam*, Şam'ın yanı sıra Suriye demek ve etimolojisi ilişkisel. Şöyle ki, Suriye ve Yemen'i fetheden Arap-Müslümanların bakış açısıyla, Şam yani “sol” ya da “kuzey”, yaman yani “sağ” ya da “güney”in tersi.⁵ Buna ek olarak, Bilad'üş-Şam'ın fiziksel coğrafyası farklı ve çoğu yerde erişimi zor. Kuzey-güney iki sıradağ doğudaki çölü batıdaki dar kıyı düzlüğünden ayırıyor ve kendisini birleştirecek nehir gibi bir unsurdan yoksun. Bu fiziksel özellikleri göz önüne alınca Bilad'üş-Şam'ın azımlık mezhepleri ve dinî mozaik açısından sığınak olması şaşırtıcı değil. Kentlerinden hiçbirisinin, MS. 8. yüzyılda Mezopotamya nehir düzlüğünde kurulmuş olan Bağdat gibi ya da 10. yüzyılda Mısır'ın Nil'inin kıyısında kurulmuş Kahire gibi hâkimiyet kuramamış olması da şaşırtıcı değil. Şamlı aydın Muhammed Kürt Ali (1876-1953) gibi Bilad'üş-Şam'ın sadık savunucuları bile bölgenin belli belirsiz sınırlarını kabul ettiler. “Arap ve Batılı coğrafyacılar el-Şam'ın Mısır'da Arış'ten Fırat'a, Akdeniz'den Toroslara uzandığında hemfikir...[fakat] Halep'in bugün bütün faaliyetlerinin Suriye sınırlarının içinde mi yoksa kısmen dışında, yani Anadolu sayılan [kuşaklarda] mı olduğu kafaları karıştırıyor.”⁶ Sonuncu ama bir o kadar önemlisi, bölgenin anlamının kendisi ve fonksiyonu zaman zaman değişti – bu nokta, 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına uzanan dönüş-türücü zaman dilimine bakılarak ileride daha da ayrıntılı anlatıldı.

Özetle, Bilad'üş-Şam/Suriye kesin tanımlanmış ve birleşmiş değil de her zaman gevşek, bir şekilde değişen “üst-kimlik” oldu. Chevallier'den tam alıntı yaparsak, “bölgesel bir topluluğa aidiyet bilinci olsa da”, Bilad'üş-Şam halkı “yerel topluluklara bağlılıklar, yani özerklikler barındırdı”.⁷

Bilad'üş-Şam'ın 19. yüzyıldan önceki kentleri

Yerel özerkliklerde çok önemli yere sahip olanlar, Bilad'üş-Şam'ın kentleriydi. Ayakta kalmalarının çeşitli nedenleri vardı. Çoğu asırlıktı: Şam, MÖ. 7. yüzyıldan, Kudüs MÖ. 4. yüzyıldan bu yana insanların yaşadığı yerlerdi. Üç

5 Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic* (Beyrut: Librairie du Liban, 1980), s. 72. Ayrıca bkz. Shehadeh, “Name of Syria”, s. 17-20.

6 Muhammad Kurd 'Ali, “Min al-faihā ilā al-shahbā”, *Muqtabas* 6, (1911): 687.

7 Arnon Groiss, “Communalism as a Factor in the Rise of the Syria Idea in the 1800s and early 1900s”, Beshara, *Origins of Syrian Nationhood*, s. 39 ve Chevallier, “Consciences Syriennes”, s. 4.

tek tanrılı din Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık önemli rol oynadı. Tek bir kent hiçbir zaman diğerlerine hükmetmedi. Ve kentli olmayan seçkinler diğer kentlere hükmedecek güce hiçbir zaman erişmedi. Silahlı Arap Müslüman aşiretler saygı uyandırsalar da ne onlar ne de kentli olmayan diğer gruplar Ortaçağ'da Avrupalı feodal senyörlerin sahip olduğu güce erişebildiler.⁸

Osmanlılar, 1516/1517'de, Bilad'üş-Şam ve buraya 13. yüzyılın ortasından beri hükmeden Mısır merkezli Memlûkleri fethettiler. Bilad'üş-Şam'da Kudüs gibi daha küçük kentler Osmanlı toprağı (sancak) başkenti olurken, en büyük kentler bölgenin (Türkçede eyalet, Arapçada vilayet) başkenti oldular: Şam 1516'da, Halep 1521'de, Trablusşam 1570 civarında ve Sayda 1614'te başkent oldular. 15. yüzyılda durgunluk içinde olan bölge, geniş ve güvenlik sağlayan bir imparatorluğun parçası olmanın faydalarını gördü. Özellikle, Halep'in uluslararası ticareti ve Şam'ın Mekke'ye hac merkezli ticareti büyüdü. Ve kent nüfusu özellikle, 16. ve 18. yüzyılda arttı. Halep ve Şam'da kenar mahalleler bile oluştu, artan güvenlik, kent duvarlarını daha az gerekli kıldı.⁹

İstanbul, 1516/1517'den sonra tam bir buçuk asır, Bilad'üş-Şam'ı vali ve kadılar atayarak ve asker sağlayarak doğrudan yönetti. Ve bölgenin kentleri 17. yüzyılın sonuyla birlikte İstanbul'a sadık kalmaya devam etseler de imparatorluk genelinde bir sürecin parçası olarak kendi kendilerini daha fazla yönetir oldular. Yerli soylu aileler (Arapçada *a'yan*) daha etkili hale geldiler. Güç kaynakları farklı olsa da –silahlandılar, zenginlerdi ve/veya bilgili-

8 Kentlerin İslâm medeniyetiyle genel ilişkisi için bkz. Edmund Bosworth, "Editor's Introduction", *Historical Cities of the Islamic World* (Leiden: Brill, 2007), s. xi; Renata Holod, Attilio Petruccioli ve André Raymond, "Introduction", *The City in the Islamic World*, ed. Selma Ceyyusi (Leiden: Brill, 2008), s. 1.xviii ve hâkimane, Paul Wheatley, *The Places Where Men Pray Together: Cities in Islamic Lands, Seventh through the Tenth Centuries* (Chicago: University of Chicago Press, 2001). Antikiteden beri Doğu "Akdeniz medeniyetleri"ndeki kentlerin önemi için bkz. André Raymond, *Grandes villes arabes à l'époque ottomane* (Paris: Sindbad, 1985), s. 11 [*Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018].

9 Max Weber'in, *The City's*ine (Glencoe, Free Press, 1958 [Almanca, 1921]) dayanan, İslâmî kentlerin, Batı Avrupalıların tersine kendi kendini yönetme mekanizmalarından yoksun olduğuna dair Weberyan görüşlerin yanı sıra, kimliği net bir şekilde tarif edilen tek bir "İslâm kenti" olduğu yönündeki oryantalist iddialar çoktan çürütüldü. Bkz. Ira Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Cambridge: Harvard University Press, 1967) ve Albert Hourani, "Introduction", *The Islamic City: A Colloquium*, ed. Albert Hourani ve Samuel Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1970), s. 11'de 9-24. En yeni eleştiriler arasında Janet Abu Lughod, "The Islamic City", *IJMES* 19 (1987): 155-176; Nezar Al-sayyad, *Cities and Caliphs: On the Genesis of Arab Muslim Urbanism* (New York: Greenwood Press, 1991); André Raymond, "Islamic City, Arab City", *BJMES* 21 (1994): 3-18 ve Nora Lafi, "Ville arabe et modernité administrative municipale", *Histoire urbaine* 1 (2001): 149-167. Osmanlı dönemi için bkz. Raymond, *Grandes villes arabes* ve Karl Barbir'in katkılarıyla Jane Hathaway, *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516-1800* (New York: Pearson Longman, 2008), s. 138-168, kırsal hayat için bkz. a.g.e., s. 169-187 [*Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016].

lerdi– hepsi benzer ikili rolü oynadı: Kenti, esnaf loncaları dahil sosyal-ıdari kurumlarla birlikte yönettiler ve kent ile İstanbul arasında aracı oldular.¹⁰

Mekân-ötesileşmenin ilk aşaması

Bu durum, iki yeni makro-tarihsel gelişmenin Osmanlı Bilad'üş-Şam'ına vardığı zamana, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdü. Dünya ekonomisi daha dönüştürücü ve daha sıkı Avrupa merkezli hale geldi.¹¹ Ve modern devlet toprak bütünlüğü, ekonomik küreselleşmeye ve onun siyasi dengine, yani Avrupa imparatorluklarının yayılmasına kısmen tepki olarak ortaya çıktı. Mısır, Bilad'üş-Şam'ı 1831/1832'den 1840/1841'e kadar işgal ederken ilk bıçak yarasını açtı. Fakat Osmanlı'nın bölgeyi yeniden fethinin ardından, bir ara, 1850'ler itibarıyla o değişim ciddi anlamda başladı. İstanbul, olabildiğince fazla idari enerjiyi, olabildiğince çok yere yansıtmak için çabaladı. Devlet ile toplum ve merkez ile eyaletler ağlarla birbirine daha çok bağlandılar. Bu gelişme, sıra dışı değildi. Dünyadaki devletler, yüzyılın ortasından itibaren “yetki, üretim ve kültür organizasyonundaki paralel ve eşzamanlı krizler dizisine tepki verdiler... [Bunlar] bölgeye özgü nedenlerden ortaya çıkıyordu ve kendi kronolojileri vardı...[fakat] bölgeler arasındaki daha derin ve

10 Osmanlı'nın doğrudan yönetiminin ana unsurları için bkz. Raymond, *Grandes villes arabes*, s. 25-29. Esnaf loncaları gibi sosyo-ıdari yapılar için bkz. *a.g.e.*, s. 118-167. Soylular için bkz. Hathaway, *Arab Lands*, s. 79-113 ve Albert Hourani'nin klasik metni, “Ottoman Reform and the Politics of Notables”, *Beginnings of Modernization in the Middle East*, ed. William Polk ve Richard Chambers (Chicago; University of Chicago Press, 1968), s. 41-68 [Ortadoğu'da Modernleşme, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995]. 17. yüzyıldaki siyasi ilişkilerin yeniden müzakeresi konusunda, bkz. Bruce Masters, *The Arabs of the Ottoman Empire, 1516-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), s. 17-18, 83-88 [Osmanlı İmparatorluğu'nun Araçları 1516-1918, çev. Feray Coşkun, Doğan Kitap, İstanbul, 2017].

11 Klasikler, J. Gallagher ve R. Robinson, “The Imperialism of Free Trade”, *Economic History Review*, New Series 6, no. 1(1953): 1-15; Eric Hobsbawm, *The Age of Capital, 1848-1875*, ed. (New York: New American Library 1979) [*Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 2019] ve Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1987) [*İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 2017]. Ayrıca bkz. Steven Topik ve Allen Wells, “Commodity Chains in a Global Economy”, *A World Connecting, 1870-1945*, ed. Emily Rosenberg (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2012), s. 593-814 (hem Avrupa merkez hem de tam olarak küresel meta zincirlerine odaklanarak); Giovanni Arrighi, “The Global Market”, *Journal of World-system Research* 5 (1999): 218-227; Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times* (Londra: Verso, 1994) (kapitalizme siyasi-ekonomik bir yaklaşım) [*Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Imge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016]; Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*, çev. Patrick Camiller (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014), özellikle “Pax Britannica”, s. 450-460; “Paths of Economic Development and Underdevelopment”, s. 658-666 ve “Capitalism”, s. 667-672. Ayrıca bkz. John Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), s. 23-304 (*a.g.e.*, s. xi, dünyayı yapılandırıp yönetirken bir yandan da ekonomik ve teknolojik küreselleşmeyle hareket eden bir “dünya sistemi” olarak imparatorluk.)

daha rekabetçi etkileşim şartlarında tükendiler ki burada rekabetçi [metin-
de aynen böyle] büyük çapta (münhasıran değil) daha kuvvetli Avrupa mü-
dahaleleriyle işliyordu”. Modern Osmanlı devlet toprak bütünlüğünün bir
parçası olarak, Osmanlı milliyetçiliği yükseldi ve Osmanlı hâkimiyetinde-
ki Arap eyaletlerinde, özellikle Bilad’üş-Şam’da, Arapçılığın kültürel anlamı
doğdu ve ortaya çıkan diaspora toplulukları tarafından kısa süre içinde sa-
hiplenildi.¹²

Avrupa merkezli modern dünya ekonomisi ve modern Osmanlı devlet
toprak bütünlüğü, Bilad’üş-Şam’a dışarıdan girse bile her ikisi de bölgeyi de-
rinden ağ gibi sardı. Bu yeni gelişmelerin Bilad’üş-Şam ve kentleriyle kar-
şılaşması 1910’ların sonuna kadar süren mekân-ötesileşmenin ilk aşaması-
nı oluşturdu. O aşama, 1830-1840’lar arasında krize bulaşmış geçiş süreciy-
le başladı: Bilad’üş-Şam, dünyanın farklı yerlerinde 1770’ler gibi erken baş-
layan ve 1840’lar gibi geç biten erken modern ve modern dünya arasındaki
küresel “*saddle period*”un* parçasıydı.¹³

Yüzyılın ortası itibarıyla kurulmuş olan bu aşama, üç temel mekânsal gös-
tergeye sahipti. Bir tanesi son derece basitti, Bilad’üş-Şam kentleri, şimdi Av-
rupa merkezli ekonomi içinde ve çok daha dönüştürücü olan Osmanlı dev-
letinde modern dünyanın parçası haline geldiler. Dahası kentler daha hız-
lı büyümeye başladılar. Bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu genelinde “is-
tisnai [kentsel] dönüşüm dalgasına” uyuyor ki 18. yüzyılın ortasında Avru-

12 Charles Bright ve Michael Geyer, “World History in a Global Age”, *AHR* 100 (1995): 1045-1046. Toprak bütünlüğü için bkz. Charles Maier, “Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era”, *AHR* 105 (2000): 807-831; Charles Maier “Leviathan 2.0: Inventing Modern Statehood”, Rosenberg, *A World Connecting*, s. 29-282 ve Osterhammel, *Transformation*, s. 405-406, 572-633. Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Maurus Reinkowski, *Dinge der Ordnung. Eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert* (Münih: Oldenbourg, 2005) [*Düzenin Şeyleri, Tanzimat’ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017]; Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008) ve François Georgeon, *Abdülhamid II* (Paris: Fayard, 2003) [*Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012]. Modern Osmanlı devlet toprak bütünlüğünün karmaşıklığı 19. yüzyılın sonundaki Avrupalı emperyal yayılmanın sınırları ve koşullarıyla faydalı bir şekilde karşılaştırılabilir: Tony Ballantyne ve Antoinette Burton, “Empires and the Reach of the Global”, Rosenberg, *A World Connecting*, s. 301. “Arapçılık” terimi Ernest Dawn tarafından türetildi, “From Ottomanism to Arabism”, *Review of Politics* 23 (1961): 378-400.

(*) Orijinali Almanca *Sattelzeit* olan, 1750-1850 arası modern politik ve sosyal söylemin geliştiği dönemi anlatmak için kullanılan ve Reinhart Koselleck tarafından üretilmiş bir kavram. Genel olarak, önemli sosyo-politik değişimlerin yaşandığı dönemleri anlatmak için de kullanılır – e.n.

13 Osterhammel, *Transformation*, s. 58; Christopher Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914* (Malden, MA: Blackwell, 2004) [*Modern Dünyanın Doğuşu: Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar 1780-1914*, çev. M. Neva Şellaki, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018], s. 23-120. Bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Ali Yacıoğlu, *Partners of Empire, The Crisis of the Ottoman Empire in the Age of Revolutions* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2016).

pa'nın bazı yerlerinde başlayan ve 19. yüzyılla birlikte dünya genelinde belirginleşen sürecin de parçası. Sonuçta kentsel biçimler değişti. Kentler duvarların dışına taştı; yeni yollar döşendi, belli mahalleler yeniden yapılandırıldı ve özellikle büyük kentlerde tramvaylar dahil yeni altyapı sistemleri görülmeye başladı. Fakat Bilad'üş-Şam kentleri işte tam da dönüştükleri için hızla küreselleşen dünyada sakinleri için aidiyet duygusunun merkezinde olmayı, "coğrafi tasarımın yapı taşı olmayı sürdürdüler". Kentler sadece yeniden yapılmadı, sakinlerinin modern dünyayı aktif bir şekilde yaşadığı ve tecrübe ettiği yerler de oldular. Ve kentler bir yandan Osmanlı Devleti'yle daha sıkı bütünleşirken, ayrıca yetkililer ve memurların tam da Bilad'üş-Şam'ın derinliklerine eriştikleri, toprak bütünlüğünü uyguladıkları merkezler haline de geldiler. Kentler, devlet yetkisinin İstanbul ile kentin ileri gelenleri arasında görüldüğü ve paylaşıldığı yerlerdi. Siyasi olarak Osmanlı milliyetçiliği ve kültürel olarak Arapçılık, yeni ortak kimliklerin seraları haline geldiler. Ve bazı kentler, Avrupa merkezli dünya ekonomisine katılmanın yarattığı dezavantajları dengelemek için kendi kırsal iç bölgelerinde kontrolü ekonomik olarak arturdular.¹⁴

Mekân-ötesileşmenin ikinci göstergesi, kentler arası bağlarla ilgiliydi. Beyrut-Şam ya da Yafa-Kudüs gibi belli liman ve içerideki kentlerin oluşturduğu çiftler, kısmen gelişmiş yollar, yeni gelen demiryolları ve telgraf hatları sayesinde daha da yakınlaştılar. Bu eğilim, ekonomik küreselleşmenin bir kısmını oluşturdu ve bazen Avrupa sermayesini de kapsadı. Ayrıca, Avrupa merkezli dünya ticaretinin "dokunaçlarını", kimisi ulus-ötesi aile ağlarının üyesi olan yerli tüccarlara aktif bir şekilde yönlendirerek kentlerden oluşan çiftler arasındaki bağları sağlamlaştırdı.¹⁵

Üçüncü ve sonuncusu, Bilad'üş-Şam bölgesi değişmeye başladı. Komşu bölgelerle ilişkileri daha da güçlü hale geldi. Örneğin, Mısır 20. yüzyılın başı itibarıyla Bilad'üş-Şam'dan 30.000'den fazla tüccar ve aydını kendisine çekti. Dahası, bölge dahilinde kentler ve kentler arası bağlar kuruldu. Bilad'üş-Şam daha da bütünleşiyordu, bu sürece 19. yüzyılın sonlarından itibaren Si-

14 Jean-Luc Arnaud, "Modernization of the Cities of the Ottoman Empire (1800-1920)", Jayyusi, *City in the Islamic World*, 2:974 ve diğer bölgelerdeki kentlerden de bahseden Bruce Masters, "Review Essay", *JUH* 34 (2007): 161. Dünya genelindeki kentleşme için bkz. Osterhammel, *Transformation*, s. 241-321. Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Stefan Weber, *Damascus: Ottoman Modernity and Urban Transformation (1808-1918)*, 2 cilt (Aarhus: Aarhus University Press, 2009) ve Meropi Anastasiadou, *Salonique, 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes* (Leiden: Brill, 2000). Avrupa için bkz. Andrew Lees ve Lynn Hollen Lees, *Cities and the Making of Modern Europe, 1750-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), "Imperial and Colonial Cities" adlı 8. Bölüm dahil. Akademisyenlerin uzun süre kentleşmeyle nadiren bağdaştırdığı kuta Afrika için ve aynı zamanda modernite öncesi dönem için bkz. Catherine Coquery Vidrovitch, *Histoire des villes d'Afrique noire* (Paris: Albin Michel, 1993).

15 Krş. Daniel Headrick *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940* (New York: Oxford University Press, 1988).

yonist Yişuv, Filistin'deki modern Yahudi yerleşimleri dahil oldu. Net hâkim bir kent olmadığından bölge merkezî olmayan, parçalı bir örtüydü. Fakat bir çekim noktası vardı. Bilad'üş-Şam'ın Avrupa merkezli dünya ekonomisine katılmasının en çok faydasını gören Beyrut, canlı, hareketli, ticari bir liman kenti; kültür ve eğitim merkezi haline geldi. Beyrut, 1888 yılıyla birlikte İstanbul'u kendisine vilayet unvanı vermesi konusunda ikna etti. Bu, Sayda, Trablusşam ve Akra gibi diğer kıyı kentleri ve bunun yanı sıra Şam ve Halep gibi daha içerideki daha büyük kentlerin görece düşüşüne resmiyet kazandırdı. Son olarak, aydınlar Bilad'üş-Şam'ı sadece kültürel-coğrafi bölge olarak değil artan bir şekilde bütün "Suriyeliler" için memleket (Arapçada *vatan*) olarak da tanımladılar. Ayrıca şimdi Suriye de denilen Bilad'üş-Şam, İstanbul'a bağlılığı devam etse de ulusallaştı. Bunun içinde, Suriye'nin 19. yüzyılın sonunda dünya genelinde *evtan* (*vatanın* çoğulu) ailesinin bir parçası olarak analiz edilerek küreselleşmesi de vardı.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı, mekân-ötesileşmenin ilk aşamasında farklı bir evreydi. Bilad'üş-Şam'da Müttefik Devletlerin denizden ablukası, liman kenti Beyrut'a zarar vererek dünya ticaretinde düşüşe neden oldu. Buna karşın, devlet toprak bütünlüğü zirveyi gördü ve tek bir merkezden yani, içerideki kent Şam'dan, güçlü bir iradeye sahip Türk Osmanlı devlet adamı General Cemal Paşa tarafından uygulandı. O, Bilad'üş-Şam'ı Mısır'da yığılmış olan İngiliz birliklerine karşı savundu ve Osmanlılığı yükseltmek için savaş-tan acımasızca yararlandı. Bu, bölgeyi imparatorluğa daha yakından bağladı. Dahası, bölgedeki ulaşım altyapılarını genişletmek gibi belli devlet politikaları bölgesel bütünleşmeyi daha da ilerletti. Osmanlı, 1918 yılının sonbaharına dek, Filistin'in güney yarısından Kudüs'e kadar sadece ufak bir kısmını Britanya'ya kaptırdığı için bu çifte örnekti. Bu durumda bile bölge tamamen merkezileşmemişti. Bu kısmen, savaş zamanında bile merkezî devlet gücünün sınırlı olmasındandı; bazı planlamalar kusurluydu ve yerli yöneticilere hâlâ ihtiyaç vardı. Daha önemlisi, kentler sakinlerinin aidiyet duygusunun merkezinde olmayı sürdürdüler ve kentlerdeki sosyallik korkunç kâtlık zamanında dahi sendelese bile parçalanmadı.¹⁷

16 Nispeten azalsa bile o kentler de kentsel büyümeyi yaşadılar. "Bölgesel ağırlık noktası" teriminin esin kaynağı: Fernand Braudel, *Civilization&Capitalism, 15th-18th Century*, çev. Stain Reynolds (New York: Collins, 1983) [*Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996]. Bu çalışma, "dünya ekonomisinin her zaman kentsel ağırlık noktasına sahip olduğu" savında bulunuyordu, bkz. 2:27.

17 Savaş için bkz. M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917* (New York: Routledge, 2014) [*Cemal Paşa Suriye'de: Birinci Dünya Savaşı Yılları*, çev. Fatih Sel, Kronik Kitap, İstanbul, 2020] ve Hasan Kayalı, "War-time Regional and Imperial Integration of Greater Syria during World War One", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp ve Birgit Schäbler (Stuttgart: Steiner, 1998), s. 295-306. Daha kapsamlı olarak bkz. Eugene Rogan, *The Fall of the Otto-*